

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Лисяк Л. М.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
2018.psiholog.2018@gmail.com*

У сучасному суспільстві, особливо в умовах війни, питання девіантної поведінки підлітків набуває ще більшої актуальності. Війна не лише змінює звичне життя молоді, але й створює додатковий тиск, який впливає на формування їхньої особистості. Економічна нестабільність, вимушене переміщення, розпад традиційних сімейних структур, втрата зв'язків з друзями та соціальними групами, а також психологічні травми – усе це формує несприятливе середовище, яке сприяє виникненню девіантної поведінки. У таких умовах підлітки часто шукають способи впоратися з емоційним стресом, нерідко вдаючись до самодеструктивних дій або потрапляючи під вплив девіантних референтних груп.

Особливої уваги заслуговує зв'язок між девіантною поведінкою підлітків та проявами агресивності, які посилюються в умовах війни. Підлітки, що перебувають під впливом емоційного напруження, стресу або травматичних подій, часто не мають достатніх навичок для конструктивного подолання цих переживань. Агресивність стає одним із способів прояву їхнього внутрішнього конфлікту, особливо у ситуаціях, коли вони не відчують підтримки або знаходяться в середовищі, яке не сприяє розвитку емоційної стійкості. Війна, як джерело постійного тиску, додає цьому явищу гостроти: страх, невпевненість у майбутньому, втрата близьких чи безпека стають каталізаторами агресивних форм поведінки. Виявляючись у міжособистісних стосунках, така поведінка може посилювати соціальну ізоляцію підлітків, створюючи замкнене коло конфліктів і агресії.

Дослідження феномену девіантної поведінки підлітків є однією з актуальних тем сучасної психології. Значний внесок у вивчення цього питання зробили такі науковці, як О. Атемасова, О. Бондарчук, Н. Винничук, Є. Змановська, Н. Ківенко, В. Менделевич та І. Рудакова. Вони розглядають девіантну поведінку як порушення соціальних норм, яке супроводжується моральними або фізичними наслідками для особистості та оточення. Їхні роботи зосереджуються на аналізі психологічних чинників, що сприяють виникненню девіацій, зокрема, внутрішніх конфліктів, низької самооцінки та недостатнього контролю імпульсів.

Окрім цього, форми прояву девіантної поведінки та їх особливості детально описані в емпіричних дослідженнях А. Айвазової, Я. Гилинського, Ц. Короленка та Л. Туріщевої. Вони акцентують увагу на широкому спектрі девіантних проявів, таких як агресія, правопорушення, втечі з дому та асоціальна поведінка. Незважаючи на значну кількість досліджень, ці аспекти набувають нової актуальності в сучасних умовах соціальної нестабільності, викликаній війною, економічною кризою та посиленням соціального розриву, які значно підвищують ризик девіантної поведінки серед молоді.

За визначенням О. Макаренка девіантна поведінка – це система вчинків, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам [4, с. 62].

О. Сафін визначає девіантну поведінку як таку, що не відповідає правовим, моральним, етичним та іншим нормативним вимогам того конкретного суспільства, у якому живе й діє індивід. Результатом такої поведінки особистості, зазвичай, є нанесення моральної або (та) фізичної шкоди собі, оточуючим або (та) навколишньому середовищу [6, с. 113].

Делінквентна поведінка – ланцюг проступків, провин, дрібних правопорушень, які не караються кримінальним кодексом. Підлітки можуть проявляти велику делінквентну активність, непокоїти цим дорослих. Найчастіше причинами є недоліки виховання (неповна сім'я, гіпоопіка, ...) або аномалії характеру (психопатії, акцентуації). В 1/3 випадків делінквентність поєднується з втечами з дому і бродяжництвом [2, с. 98].

Підлітки, які вчиняють девіантні дії, можуть викликати негативні наслідки для своєї освіти та майбутнього. Пропуски занять можуть призвести до невідповідності навчальних планів та падіння академічної успішності, що може спричинити далі проблеми в майбутньому. Брехня та крадіжки можуть впливати на довіру відповідальних осіб у навчальному закладі та призвести до виключення зі школи. Бойові дії можуть призвести до серйозних правопорушень та викликати негативні наслідки для здоров'я та добробуту інших учнів.

Л. Міщик та З. Білоусова [5, с. 59-62] називають такі типові риси «важкого підлітка»:

1) відставання в інтелектуальній сфері, нерозвиненість чи особлива вибірковість сприйняття й оцінки довкілля, недосконалі розумові процеси, нерозвинуте мовлення;

2) негативні риси характеру, безвідповідальність, лінь, шкідливі звички, часто байдужість, жорстокість до інших людей, тварин, природи тощо;

3) підвищена конфліктність у стосунках з товаришами по навчанню, батьками, вчителями;

4) підвищений інтерес до заборонених, не відповідних віку, розваг на тлі відсутності інтересу до соціально корисних видів діяльності;

5) афективність, відсутність бажання і вмінь стримувати себе в момент сильного збудження;

6) активізація механізмів психологічного захисту, що впливають на трактування підлітком поведінки як нормальної, формування нечесності, агресивності;

7) вибір негативних способів самоствердження через девіантну поведінку тощо.

Однією з головних причин девіантної поведінки підлітків є відчуття відчуження та неприйняття соціального оточення. Дослідження показують, що підлітки, які відчувають себе відстороненими від групи своїх ровесників, є більш схильними до вчинення девіантних дій. Це може бути пов'язано з низькою самооцінкою, неадекватним сприйняттям свого місця в соціальній структурі. У сучасних умовах війни ці чинники ще більше загострюються через дестабілізацію суспільства, втрату звичних соціальних зв'язків, міграційні процеси та зростання кількості сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах [8, с. 76].

Сімейне середовище також відіграє важливу роль у формуванні девіантної поведінки підлітків. Дослідження свідчать, що діти з сімей, які зазнали втрат через війну, мають підвищений ризик розвитку девіацій через травматичний досвід, емоційну нестабільність та брак уваги з боку батьків, які можуть бути зайняті вирішенням власних психологічних чи матеріальних проблем. Недостатня підтримка з боку дорослих у таких умовах поглиблює відчуття самотності, знижує рівень самооцінки та сприяє формуванню девіантних моделей поведінки, які підлітки використовують як спосіб привернення уваги або самоствердження у несприятливому середовищі [3, с. 128].

Одним з можливих способів запобігання девіантній поведінці підлітків є виховання та навчання з використанням позитивної підсилювальної поведінки. Це може включати в себе нагородження та підтримку позитивних вчинків, які здійснюють підлітки. Крім того, створення сприятливого соціального середовища у навчальному закладі, де підлітки можуть відчувати себе прийнятими та знайдуть своє місце в соціальній структурі, може допомогти у запобіганні девіантній поведінці.

Окрім виховання та навчання з використанням позитивної підсилювальної поведінки, можна також використовувати соціальні програми та проекти, спрямовані на залучення підлітків до діяльності,

яка сприяє їх соціальній адаптації та самовираженню. Наприклад, можна запропонувати участь у волонтерських проєктах, клубах за інтересами, спортивних командах тощо.

Загальна культура та моральні цінності також мають важливе значення у запобіганні девіантної поведінки підлітків. Навчання моральних цінностей та релігійних переконань може впливати на зниження рівня девіантної поведінки у підлітків. Важливо також забезпечити можливість підліткам звертатися до дорослих у випадку, якщо вони стикаються зі складними життєвими ситуаціями, що можуть викликати девіантну поведінку [7, с. 135-139].

Таким чином, девіації в особистісних характеристиках підлітків формується в основному як форма протесту проти нерозуміння дорослих, через незадоволеність своїм положенням у суспільстві, що виявляється й у відповідній поведінці. Разом із тим на розвиток девіантної поведінки підлітка можуть впливати, зрозуміло, природні особливості його темпераменту, наприклад, збудливість і сила емоцій, що сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе. Тим більше, що для деяких підлітків участь у бійках, затвердження себе в очах навколишніх за допомогою кулаків є сталою лінією поведінки, що відбиває норми, прийняті у визначених соціальних групах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агресивна дитина: як їй допомогти / Упорядник О. А. Атемасова. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 176 с. («Бібліотека шкільного психолога»).
2. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 176 с.
3. Ківенко Н. В. Девіантна поведінка : сучасна парадигма : монографія. Ірпінь: АДПС України, 2002. 240 с.
4. Макаренко О. М. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. *Наукові записки НаУКМА*. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2015. Т. 125. С. 61–64.
5. Міщик Л. І., Білоусова З. Г. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків. Запоріжжя: ЗДУ, 2003. 108 с.
6. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / уклад. О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. 202 с.
7. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток: навч. посіб. з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. К.: Вид. дім «Слово», 2019. 272 с.
8. Туріщева Л. В. Увага! Особливі діти. Х.: Видавнича група «Основа», 2010. 128 с. (Серія «Тренінги у педагогічній практиці»).